

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
Institut od nacionalnog značaja
za Republiku Srbiju

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Regionalni naučni skup

NOVI PRAVCI U FILOZOFIJI UMA I KOGNITIVNE NAUKE

u organizaciji Instituta društvenih nauka iz Beograda i
Instituta za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu uz podršku
Udruženja za filozofiju i istoriju nauke Episteme

26-27. septembar 2025.

Institut društvenih nauka
Kraljice Natalije 45, Beograd

NOVI PRAVCI U FILOZOFIJI UMA I KOGNITIVNE NAUKE

Organizatori

Institut društvenih nauka, Beograd

Institut za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Podržano od strane

Udruženja za filozofiju i istoriju nauke *Episteme*

Urednici

Dr Janko Nešić

Dr Vanja Subotić

Programski odbor

Dr Stefan Jerotić, UKCS, Klinika za psihijatriju

Prof. dr Slobodan Perović,
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za filozofiju

Prof. dr Miljana Milojević,
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za filozofiju

Prof. dr Marko Jurjako, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet,
Departman za filozofiju i Katedra kognitivnih znanosti

Doc. dr Zdenka Brzović,
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Departman za filozofiju

Organizacioni odbor

Dr Janko Nešić, Institut društvenih nauka

Dr Vanja Subotić, Institut za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Nataša Jevtić, Institut društvenih nauka

Regionalni naučni skup

NOVI PRAVCI U FILOZOFIJI UMA I KOGNITIVNE NAUKE

KNJIGA SAŽETAKA

**INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA**
Institut od nacionalnog značaja
za Republiku Srbiju

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Beograd, 26–27. septembar 2025. godine

UVOD

Šta je ljudski um, šta je svest i koji je odnos između tela i ljudskog uma? Da li su naši doživljaji subjektivni i ima li mesta za subjektivnost u svetu koji podleže zakonima prirode? Ovo su pitanja kojim su se filozofi zanimali vekovima i na koje su dugo pokušali da odgovore iz udobnosti svojih teorijskih fotelja bez empirijske pomoći nauke. Sa druge strane, od sredine dvadesetog veka, kognitivna nauka, zasnovana na nalazima i uvidima psihologije, lingvistike, kompjuterskog modelovanja i neuronauke bavi se ovim pitanjima empirijski. Poslednjih decenija, međutim, analitička filozofija uma ima sve bolju interakciju sa empirijskim naukama o svesti. Pored analitičke struje i nešto tradicionalnija fenomenologija, kao filozofska disciplina o svesti i njenim sadržajima iz kontinentalne perspektive, sve više kombinuje svoja saznanja sa onim iz kognitivne nauke kako bi se što jasnije osvetlila priroda subjektivnog iskustva ljudskog bića. Na povezivanju kognitivne nauke i fenomenologije u mnogome je doprineo istraživački program enaktivizma, prema kom svest i kognicija nisu samo u mozgu, već se šire van granica lobanje i ljudskog tela.

Kako razumeti ove kontroverzne tvrdnje o prirodi svesti? Da li se one mogu proveriti empirijski ili su samo divlja nenaučna maštanja filozofa? Kako na najbolji način povezati metodologije i teorije filozofije sa naukama o svesti i kogniciji? Da li će nova otkrića u neuronauci doneti konačan odgovor na misteriju porekla svesti? Da li je korišćenje kompjutacionih modela adekvatna metodologija za razumevanje ljudskog mozga i uma i ako da, koji tačno kompjutacioni modeli? Da li integracija teorija filozofije i nauke može doprineti bezbednom prolasku između Scile i Haribde materijalizma i dualizma? Naša namera, kao organizatora ovog skupa, bila je, a čitaoci će sami proceniti iz knjige sažetaka, da predavanja koja smo odabrali što bolje odražavaju pun spektar različitih pristupa ovim fundamentalnim pitanjima filozofije uma i kognicije.

PLENARNA PREDAVANJA

Luis Madeira

Faculty of Medicine, University of Lisbon, “CUF Descobertas” Lisbon Hospital

MEDIOCRITY AND THE CONTEMPORARY MIND: THE WEIGHT AND COLLAPSE OF AUTONOMY

Mediocrity is often dismissed as a trivial insult, yet its persistence in cultural, institutional, and subjective life reveals it as a fundamental condition of modernity. Once associated with moderation and balance, mediocrity has shifted into a signifier of stagnation, conformity, and the neutralization of intensity. This presentation explores mediocrity not as a mere lack, but as a saturated atmosphere that shapes how we know, feel, and act. Drawing on philosophy, phenomenology, and anthropology, I examine its historical transformations, from classical ethics to Christian humility, bourgeois respectability, and late-capitalist excess. Thinkers such as Nietzsche, Cioran, Derrida, Sloterdijk, and Han illuminate mediocrity as more than poor taste: it is a structural disposition characterized by docility, performativity, and soft nihilism. The talk will analyze mediocrity as both a social demand and an existential mood: a flattening of affect, a suspension of judgment, and a reliance on pseudo-differences that conceal radical sameness. In universities, workplaces, media, and politics, mediocrity is reproduced through rituals of recognition, performance metrics, and the smoothing of conflict. Phenomenologically, it manifests as boredom, frenetic standstill, burnout, and a loss of existential anchoring. Anthropologically, it emerges through class reproduction, symbolic violence, and the routinization of cultural life. Finally, the paper outlines possible responses: practices of ascesis, authenticity, and ecological attunement that resist anesthetized docility and recover ethical intensity. To speak of mediocrity, then, is not to lament decline, but to name a pervasive condition – and to ask how philosophy, culture, and care might reclaim depth in the age of surfaces.

Tom Froese

Okinawa Institute of Science and Technology

NEW DIRECTIONS IN THE ONTOLOGY OF CONSCIOUSNESS AND NATURE

One of the most important scientific challenges of our times is to find a non-reductive way of fitting human consciousness into the natural order. In this talk I will sketch a novel theoretical framework that responds to this challenge by drawing from a diverse set of conceptual resources: I appeal to Husserl's phenomenological ontology of nature to distinguish between its different regions of being; I accept Meillassoux's speculative materialism to define the necessary conditions of their observer-independent existence in terms of radical contingency; I draw inspiration from Buddhist non-dual relations to relocate this necessary condition of radical contingency within the appearance of being itself; I extend Walker's complex systems approach to matter, life, and consciousness by introducing the notion of "antipodal resources" that are empirically necessary for their defining capacities of turning the counterfactual into the actual. Finally, I will introduce two ontological operators, "irruption" and "absorption," that allow cognitive science to productively move beyond the explanatory gaps that constitute the classic problems of mental causation, as well as the hard problem of consciousness, respectively.

Luca Malatesti

Faculty of Philosophy, University of Rijeka

PSYCHIATRIC HARM: NORMATIVE CONSIDERATIONS AND PATHS TO OPERATIONALISATION

I defend the view that a condition is a mental disorder only if it harms its bearer. Using conceptual engineering, I argue that psychiatric harm arises when psychological inabilities prevent a person from forming or pursuing an admissible conception of a good life under ordinary challenges. This account rejects definitions based on mere social consensus, rationalist exclusions, or essentialist views of human flourishing, grounding standards instead in liberal, pluralist values. I further propose the *International Classification of Functioning, Disability and Health* (ICF) as a possible model for future work, offering a way to link DSM criteria to impairments that interfere with ordinary functioning relative to the person's admissible conception of a good life.

Milutin Kostić

Institut za mentalno zdravlje

SUBJEKTIVNA NAUKA: KADA DEFINISANJE STVARNOSTI OBLIKUJE ISTU

Cilj nauke je da definiše stvarnost. S druge strane, ljudska psihologija je prilagodljiva i informacije o nauci definišu nas same, način na koji razumemo sebe, svet oko nas i naše ponašanje u njemu. U svetu društvenih mreža, pojednostavljivanja, potrage za klikovima, neka naizgled nevina „divlja nenaučna maštanja filozofa“ mogu da imaju široke, nepredviđene posledice. Oslanjajući se na *Hackingov looping efekat*, analiziram prezentovanje neuronaučnih saznanja i „polusaznanja“ na društvenim mreža. Prezentovanje hipoteza kao dokaza, razloge zašto ljudi mogu da imaju finansijsku ili vrednosnu (posebnost, identitet) korist, kao i stvaranje samoispunjujućeg proročanstva kod samih ljudi koji primaju te informacije. Nadalje, kako ovakav razvoj uspostavlja nepredviđene i nekorisne motivacije u daljim neuronaučnim istraživanjima.

UČESNICI NA RADIONICI

Stefan Jerotić

Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Klinika za psihijatriju,
Univerzitetski klinički centar Srbije

**FENOMENOLOŠKI OKVIR FARMAKOLOŠKIH
INTERVENCIJA U PSIHIJATRIJI**

U ovom radu izlažem okvir koji teži da integriše fenomenološke pristupe sa neuronaukama kroz razmatranje načina na koji psihofarmaci, poput antidepresiva i antipsihotika, utiču ne samo na uobičajeno shvaćanje „simptoma“, već i na doživljeno iskustvo, egzistencijalna stanja i utelovljeni doživljaj sopstva kod pacijenta. U središtu ovog pristupa nalazi se Fuhsov pojam *kružne uzročnosti*. Izlažem tvrdnju da farmakološki agensi s jedne strane, i utelovljenost sopstva pacijenta s druge strane, učestvuju u međusobnim, recipročnim interakcijama koje se odvijaju unutar nedeljivog ciklusa organizam-okruženje. Ova dvosmerna veza ukazuje na ograničenost tradicionalne paradigme u okviru koje se o lekovima razmišlja kao o sredstvima za upravljanje simptomima. U skladu sa tim, neophodno je razvijati fenomenološke profile farmakoloških agenasa koji bi ukazivali na njihovo delovanje na utelovljenog subjekta. Takvi profili omogućili bi kliničarima da farmakološke tretmane usklade sa subjektivnim iskustvom pacijenta.

Vuk Vuković

Kliničko-bolnički centar „Dr Dragiša Mišović“, Beograd

ULOGA/MOD/STOLICA: FENOMENOLOŠKO-ENAKTIVISTIČKO SHVATANJE ISKUSTVENO-DIJALOŠKIH PSIHOTERAPIJSKIH TEHNIKA

Predlažem integraciju bogate fenomenološke i enaktivističke teorijske osnove sa psihoterapijskim tehnikama iskustvenog tipa, koje se već više od jednog veka iznova javljaju u kliničkoj praksi: od psihodrame i geštalt terapije, do savremene shema terapije. Uloga u psihodrami i mod u shema terapiji nisu puki kognitivni sadržaji ili formalne etikete, već dinamičke konfiguracije ličnosti: stabilizovani sklopovi telesno-afektivnih i narativnih navika koji se enaktivno aktiviraju u specifičnim ekološkim nišama. Sledeći Galagera, ulogu ili mod možemo razumeti kao sedimentisani obrazac telesnog pamćenja i habitusa – prerefleksivne dispozicije koje usmeravaju pažnju, oblikuju senzomotorne rutine, boje iskustvo afektivnim tonom i pripremaju teren za određene interpretacije. Oslanjajući se na Geniušasovu razradu pojmova apsorpcije i uronjenosti, posmatramo odigravanje uloga ili rad sa modom na praznoj stolici kao proces u kojem se ego/ja deli na „svesnost-u-ovde“ i „svesnost-u-odigranom“. Taj dvostruki horizont iskustva omogućava i obrnuti pravac primene: iskustvene tehnike postaju sredstvo za otelevljenje apstraktnih pojmova i izvođenje precizne mikro-fenomenološke analize.

Janko Nešić

Centar za filozofiju, Institut društvenih nauka, Beograd

PRIRODA MENTALNIH POREMEĆAJA U 4E PSIHIJATRIJI

Postkognitivistički pristupi mentalnom zdravlju i psihopatologiji, zasnovani na fenomenologiji i utelovljenoj kogniciji, postaju sve popularniji u filozofiji uma i filozofiji psihijatrije. 4E psihijatrija (ute-
lovljena, uronjena, udelovljena i ponekad proširena – 4E; eng. *em-
bodied, embedded, enacted, extended*, Newen, de Bruin, & Gallagher
2018) koja se vodi principima enaktivizma po kome ljudska kognicija
deluje kroz relacije i aktivnosti sistema koji čini mozak zajedno sa
celim organizmom i okolnom sredinom, nagoveštava da donosi
temeljne promene našeg razumevanja mentalnih poremećaja, a
samim tim i radikalne oblike lečenja, terapije i podrške individuama
i društvu. 4E filozofi i psihijatri obećavaju revoluciju, ali koliko su da-
leko je od ispunjenja svojih obećanja u kliničkoj stvarnosti? U ovom
izlaganju tematizovaću jedan od najtežih problema za 4E psihijatriju
– da li enaktivizam pomaže da se odgovori na pitanje šta je men-
talni poremećaj, dakle, da li pruža jasnu demarkaciju psihijatrijskih
poremećaja od normalnosti. Zamera se da enaktivistički pojmovni
okvir u psihijatriji ne obavlja zadovoljavajuće svoj ontološki i etički
posao (Russell 2023), kao i da 4E psihijatrija ostaje suviše individu-
alistička, zanemarujući društvenu dimenziju poremećaja (Jurgens
2023). Kroz analizu 4E teorija (de Haan 2020, Maiese 2022, Nielsen
2023) pokušaću da dijagnostikujem zašto je enaktivizam meta ovih
kritika i ponuditi neka moguća rešenja dodatno se pozivajući na
Kangijemovu (1991) distinkciju između normalnog i patološkog, a
koja može biti od koristi enaktivistima.

Milica Nešić

Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu; Klinika za psihijatriju,
Univerzitetski klinički centar Srbije

JEZIK KAO BIOLOŠKI MARKER U PSIHIJATRIJI

Psihijatrija je tradicionalno viđena kao grana medicine gde se dijagnoze postavljaju *per exclusionem*, tj. u odsustvu organskog uzroka koji bi bolje objasnio psihičke tegobe. To znači da ne postoji određeni znak ili marker koji bi bio specifičan ni za jedan od dijagnostičkih entiteta u psihijatriji. Samim tim, ne samo da je postavljanje dijagnoze u psihijatriji izazovno, već se i validnost samih dijagnostičkih koncepata dovodi u pitanje (1). Zbog toga se veliki naponi i dalje ulažu u potragu za objektivnim markerima mentalnih poremećaja. Savremene tehnologije, uključujući i skokovit razvoj veštačke inteligencije, otvaraju mogućnost za pronalaženje novih „biomarkera”. Poručavanje jezika, u tom smislu, pokazuje značajne potencijale. Interesantne razlike u parametrima jezičke funkcije između različitih poremećaja primećene su na svim nivoima – od akustičkih, preko sintaktičkih, semantičkih te pragmatičkih (2, 3). Takođe, osim potencijala za diferencijaciju različitih dijagnoza, parametri jezičke funkcije mogu biti korisni i za praćenje efekata terapije kao i neželjenih efekata iste. U ovom izlaganju biće prikazano na koji način jezik može da se koristi kao sredstvo u dijagnostici i praćenju u psihijatriji, kao i koja su ograničenja ovog pristupa i opasnosti od zloupotrebe.

Ključne reči: govor, shizofrenija, psihoza

Milica Dinić Marinković

Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

EKSPLANATORNA (NE)ADEKVATNOST KOMPJUTACIONIH MODELA. ILI: KAKO VELIKI JEZIČKI MODELI (NE) USVAJAJU JEZIK?

Savremena istraživanja u oblasti usvajanja prvog jezika, pre svega u okviru (primenjene) lingvistike, umnogome su se udaljila od posmatranja ovog procesa kao puta za otkrivanje prirode (dečjeg) uma. Ipak, koliko god se trendovi u pristupima menjali, fundamentalno istraživačko pitanje – „Kako usvajamo jezik?“ najtešnje je i suštinski skopčano sa filozofskim pitanjima o poreklu svesti, granicama saznanja i odnosu jezika i mišljenja. Zato ne čudi da je *recentni bum* u razvoju velikih neuronskih mreža, tj. velikih jezičkih modela zasnovanih na arhitekturi transformera, pokrenuo interdisciplinarnu debatu o mogućnostima i granicama računarskog modelovanja u razumevanju jezičke sposobosti, saznajnih procesa i prirode uma.

Budući da se savremeni računarski modeli sve češće predstavljaju kao adekvatan okvir za proučavanje usvajanja prvog jezika, cilj ovog izlaganja je da ispita u kojoj meri sadašnji kompjutacioni modeli (LLM i LSTM) mogu da ponude objašnjenja za fenomen, proces i mehanizme usvajanja L1 (a ne samo simulacije jezičkog ponašanja), odnosno, da doprinesu debati o eksplanatornoj adekvatnosti ovih modela. U izlaganju se nalazi empirijskih istraživanja o usvajanju L1 pored sa (1) arhitekturom modela i statističkim i distribucionim mehanizmima njegovog učenja i (2) rezultatima ispitivanja kompatibilnosti procesa učenja/usvajanja jezičkih modela i dece. Posebna pažnja posvećuje se fundamentalnim razlikama između usvajanja jezika kod dece i procesa učenja kod modela, kao što su: interakcioni instinkt, pragmatiski vođen razvoj, utelovljenost iskustva, dinamičnost razvoja, (de)kontekstualizovanost, višeznačnost i metaforičnost, oskudnost jezičkog inputa, sekvencijalnost razvoja. Zaključuje se da veliki jezički modeli mogu biti pomoć u istraživanjima, pre svega u simulaciji određenih mehanizama i procesa usvajanja, ali da ovakvi kakvi sada jesu, nisu ekplanatorno adekvatni.

Dejan Lalović

Laboratorija za neurokogniciju i primenjenu kogniciju,
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Ljubomir Žiropađa

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

„STAVI UVEĆE KNJIGU POD JASTUK, UJUTRU ĆEŠ USTATI NAUČEN“: MOŽE LI IMPLICITNO UČENJE ZBILJA BITI NESVESNO?

Implicitno učenje (IU) je oblik učenja koji, saglasno mišljenju najvećeg broja autora, karakterišu tri svojstva. Ono što je implicitno naučeno slučajna je, nenamerna posledica perceptivne i kognitivne obrade materijala; implicitno naučeno nije u potpunosti dostupno svesti ispitanika, dakle ni refleksiji ni metakogniciji, te se teško ako ikako može verbalizovati i konačno, informacija koja se implicitno usvaja treba da je kompleksnija od pojedinačne asocijacije. Demonstriranje fenomena implicitnog učenja nužno zahteva da se objektivno zabeleži promena u ponašanju subjekta koja je posledica regularnosti materijala i/ili situacije kojoj je bio izložen, zajedno sa iskazanim nepostojanjem uvida u dotičnu regularnost. IU je stoga teško nedvosmisleno utvrditi, iz brojnih metodoloških razloga. Neki autori tvrde da je čak i načelno nemoguće ustanoviti jedno od ključnih njegovih svojstava, nesvesno usvajanje pravilnosti. Ako se iz definicije IU izostavi odrednica o zahtevanoj kompleksnosti onoga što se uči pa se dopusti analiza slučajeva asocijativnog učenja (klasično i operantno uslovljavanje), fenomenima poput *Perušeovog efekta* (Perruchet, 2015) u kojima se svesna očekivanja ispitanika direktno suprotstavljaju ponašanju u koje je skladu sa objektivnom kontingencijom uslovene i bezuslovne draži, ubedljivije govore o mogućnosti nesvesnog učenja. Ukoliko prihvatimo mogućnost nesvesnog učenja u takvom, minimalističkom, kontekstu i podvedemo ga pod pojam implicitnog učenja, fenomen implicitnog učenja, pored svog nesumnjivog značaja u psihologiji i neuronaukama, postaje relevantan i za teoretisanje u okvirima teorija koje postulišu dvojne procese učenja, svesne i nesvesne, a ove teorije pak imaju određene implikacije po shvatanja fenomena svesti, posebno ona funkcionalističke provenijencije.

Ključne reči: implicitno učenje, nesvesno učenje, Perušeov efekat, teorije učenja, teorije svesti

Anđela Šoškić, Vanja Ković

Laboratory for Neurocognition and Applied Cognition,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

TRACING THE ROOTS OF LANGUAGE ACQUISITION USING NEUROSCIENTIFIC METHODS

Language acquisition has long been considered a cornerstone moment that revolutionizes the human mind. While earlier theories emphasized language production, it has become clear over the past decades that language comprehension predates production by months. Tracing the earliest sparks of comprehension is an important target that would help understand how the human mind is shaped, when and how early concepts and knowledge emerge, or how it all relates to other early human achievements, such as intelligent behaviour. Yet, this target remains incredibly elusive due to the challenges of finding appropriate indicators of early language and their reliable measurement with available tools. In the past couple of decades, wider accessibility and use of modern techniques such as eye-tracking or EEG have helped us trace signs of cognition at an age earlier than ever before, but there is still much to explore. This talk will lay out some of the efforts towards collecting empirical evidence of early cognition, their significance in understanding early cognition, as well as the challenges to obtaining and interpreting such data.

Vanja Subotić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za filozofiju

MINIMALNI PRAG JEZIČKE KOMPETENCIJE: O STATUSU ZIPFOVOG ZAKONA

Prema Zipfovom zakonu ili principu minimalnog truda (Zipf 1949), govornici imaju tendenciju da skraćuju i pojednostavljaju govorni jezik, što na duže staze dovodi do češćeg korišćenja određenih konstrukcija, koje neretko predstavljaju iskrivljenu verziju normiranog jezika. Zipfov zakon transformaciono-generativnim gramatičarima nije bio posebno zanimljiv, budući da je odlika jezičkog ponašanja, a ne jezičke kompetencije. Pojava velikih jezičkih modela je donela i opravdani skepticizam u pogledu svrhovitosti te distinkcije na kojoj počiva moderna lingvistika (Contreras Kallens, Kristensen-McLahlan, & Christiansen 2023). U Subotić (2023) sam argumentovala da je bez jezičkog ponašanja, jezička kompetencija prazan teorijski konstrukt, te da je potrebno postaviti standarde za pripisivanje minimalne jezičke kompetencije, kako bismo na objektivnan način procenili domete (pa i opasnosti) velikih jezičkih modela. Jedan takav standard bi, naizgled, mogao biti upravo usaglašenost sa Zipfovom zakonom iz tri razloga. Prvi je taj da je u pitanju statistička regularnost, čime se približava kriterijumu „univerzalnosti” koje zakoni moraju da ispunjavaju i ne zahteva previše ni od velikih jezičkih modela, ni od ljudi (na primer, pretpostavku intencionalnosti). Drugi je da nije potrebno podešavanje paramtera unapred ili bilo kakva vrsta „finog” podešavanja da bi se usaglašenost testirala, čime se izbegava jaka pretpostavka urođenosti ili domenospecifičnosti jezičke kompetencije. Najzad, treći razlog je taj, da je sam proces testiranja relativno jednostavan. Međutim, postoji i bitan kontraargument predlogu da je usaglašenost sa Zipfovom zakonom jedan od standarda, a to je da ova usaglašenost može da se tumači kao artefakt tokenizacije, to jest da potiče tekstualnih podataka. U izlaganju ću izložiti ovu tenziju i preispitati da li se usaglašenost sa Zipfovom zakonom može računati kao *jedan od nužnih, ali ne i dovoljnih standarda za pripisivanje minimalne jezičke kompetencije*.

Ključne reči: jezička kompetencija, veliki jezički modeli, procesiranje prirodnog jezika, Zipfov zakon

Kaja Damnjanović

Laboratory for Experimental Psychology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

PRINCIPLES OF COGNITIVE SYSTEM PRESUMED WITHIN THE PSYCHOLOGY OF RATIONAL THINKING

Numerous psychological models of human rational thinking have been developed since the middle of the last century within the line of research known as the heuristics and biases approach, descriptive theory of rationality, or decision-making, complex cognition, or the psychology of rational thinking. The focal processes or phenomena are reasoning, decision-making, judging, and inferencing. Families of models revolve around formal (cumulative) prospect theory, the cognitivist fuzzy trace theory, ecological rationality, and dual-process theories. Regarding complex cognitive processing, there is a limited set of principles that researchers in the psychology of rationality implicitly, and sometimes uncritically, attribute to the human cognitive system. These principles may be referred to as the “boundary conditions” of the validity of psychological rationality theories, meaning that all psychological models of rational thinking, including the currently dominant dual-process theories, belong to a set constrained by the postulated qualities of the cognitive system's architecture. The following principles, which have not yet been explicitly stated in literature, are as follows: cognitive miserliness, cognitive processing dependence on the environment, knowledge structures, probabilism, and the challenge of individual differences.

Keywords: psychology of rational thinking, principles of cognitive systems, reasoning, dual processes, cognitive biases

Ivan Umeljić

Centar za promociju nauke, Beograd

EPISTEMIČKA RACIONALNOST NAKON ZETETIČKOG ZAOKRETA

Preovladavajuća „doksastička paradigma“ u epistemologiji temelji se na ideji da je neka osoba, pre svega, nosilac verovanja, čiju epistemičku poziciju u određenom trenutku možemo okarakterisati nabrojanjem propozicija u koje veruje ili koje zna. Nedavno je Džejn Fridman u nizu članaka dovela u pitanje ovo gledište, nagovestivši „zetetički zaokret“ (Friedman, 2019; 2020; 2024). U osnovi, njen centralni prigovor glasi da epistemologija ne bi trebalo da se fokusira na krajnju tačku (verovanje) već na robusniji i dugotrajniji proces koji joj prethodi (istraživanje). U skladu sa „zetetičkom paradigmom“, fundamentalno pitanje normativne epistemologije ne bi trebalo da bude šta je racionalno verovanje, već šta je racionalno istraživanje. Pre nekoliko decenija, u teorijama ograničene racionalnosti došlo je do sličnog zaokreta koji se ogledao u skretanju fokusa sa istraživanja supstantivne racionalnosti ka istraživanju proceduralne racionalnosti (Simon, 1976). Neki epistemolozi zastupaju tezu da bi aktuelni „zetetički zaokret“ u epistemologiji trebalo posmatrati kao specijalan slučaj ovog šireg „proceduralnog zaokreta“ u proučavanju ograničene racionalnosti (Thorstad, 2024).

Željko Šarić

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

ESENCIJA HUMANOSTI: EMPATIJA, LAŽNA SJEĆANJA I NAŠA ONTOLOŠKA KRIZA U DOBA VJEŠTAČKE REPLIKACIJE

Djelo Filipa K. Dika, „Sanjaju li androidi električne ovce?“, nudi nam izvanredan uvid u suštinske dileme filozofije uma i kognitivne nauke, posebno u svjetlu ubrzanog razvoja vještačke inteligencije i transhumanističkih vizija. Upravo u toj mračnoj, postapokaliptičnoj viziji, čini mi se, leži ključ za razumijevanje suštinskih dilema filozofije uma i kognitivne nauke danas – pogotovo dok svjedočimo nevjerojatnom napretku vještačke inteligencije i transhumanističkih snova. Moja centralna teza je jasna: Dik, sa genijalnom preciznošću, briše tvrde granice između čovjeka i mašine, preusmjeravajući našu pažnju sa pukog hardvera na one suptilne, unutrašnje domene – empatiju i autentičnost sjećanja. Njegov roman nam nudi nešto mnogo dublje od Tjuringovog testa ponašanja; on nam daje „Voight-Kampff test“ kao ogledalo za dušu, sugerišući da naša sposobnost da osjećamo, a ne samo da mislimo, čini jezgro naše ljudskosti. U ovom radu, želim da vas povedem kroz tri ključne dimenzije Dikove vizije. Prvo, zagrebaćemo ispod površine Voight-Kampff testa – tog ontološkog lakmus papira – i suočićemo se sa gorkom ironijom Dekardove sopstvene de-empatije dok „penzionise“ androide. Pitaćemo se: može li se empatija zaista izmjeriti, ili još provokativnije, može li se savršeno simulirati? Drugo, uronićemo u dubinu krize autentičnosti koju nam donose električne ovce i uznemirujuće implantirana sjećanja Nexus-6 androida. Rejčelino tragično otkriće biće nam svjetionik dok preispitujemo Lokovu teoriju identiteta utemeljenu na sjećanju, ali i Hjumovo radikalno shvatanje identiteta kao puke „gomile“ percepcija. Neizbježno, povući ćemo paralele sa našom digitalnom erom, gdje „lažni“ identiteti na društvenim mrežama i predstojeće tehnologije manipulacije memorijom čine Dikovu fikciju jezivo relevantnom. Treće, proširićemo diskusiju ka temeljnim filozofskim debatama o svijesti i vještačkoj inteligenciji. Voight-Kampff test, u poređenju sa Tjuringovim, gura nas direktno ka „teškom problemu svijesti“ Dejvida Čalmersa, primoravajući nas

da se zapitamo: može li mašina ikada imati istinske kvalije, unutrašnji, subjektivni život? Razmotrićemo funkcionalizam nasuprot „biološkom šovinizmu“ i intrigantan argument Dejvida Deneta o svijesti kao „korisničkoj iluziji“. Na kraju, ne smijemo zaboraviti mercerizam – to čudno, tehnološki posredovano iskustvo kolektivne empatije koje nas tjera da preispitamo prirodu duhovnosti i zajedničke svijesti u posthumanom dobu.

Ključne riječi: filozofija uma, kognitivna nauka, vještačka inteligencija, empatija, svijest, Filip K. Dik

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

www.idn.org.rs